סיכום השתלמות כלנית אזור ירושלים, פריחת החלמוניות והגשם הגדול, 23.11.2023

אבי שמידע, חוג כלנית, המחלקה לאבולוציה ואקולוגיה והמרכז לרציונליות – האוניברסיטה העברית בירושלים – avi.shmida@gmail.com
רענן דונוביץ, חוג כלנית – raanandu@smile.net.il
שמעון כהן, חוג כלנית – simonronit@bezeqint.net
מרס שמאלי, חוג כלנית – mars@en-harod.org

צילום השער וצילומי המאמר – שמעון כהן ©

———————————-

תקציר: בהשתלמות כלנית האחרונה, ביקרנו בתחנות באזור ירושלים בהן ישנן עדיין אוכלוסיות פורחות של **חלמונית גדולה**. סוף חודש נובמבר הוא שיא פריחת החלמוניות באתר מעלה רחבעם, וסוף פריחת החלמוניות באתרים באיזור בית צפאפא, ושדה בועז. אתר החלמוניות בנחל קטלב גמר לפרוח זה מכבר. בנוסף לחלמוניות זכינו לראות שני מיני סתווניות ולא מצאנו פריחה של המין השלישי – **סתוונית טוביה**. ראינו פרטים יפים של סתוונית ירושלים בגבעת המטוס בבית צפאפה וסוף פריחה בעמק המצלבה. הפריחה המאוחרת של **סתוונית ירושלים** השנה, בדיוק באותם אתרים בהן אנו מכירים אותם בשנים קודמות, הינה אינדיקציה ברורה לכך שהשנה רוב הצמחים פורחי הסתיו מאחרים לפרוח לפחות בשבועיים. **סתוונית היורה** מופיעה בשיא הפריחה עם עלים בכיסי קרקע בין סלעים בתחנת עמק המצלבה, ואיבי הנחל, ליד תקוע. למדנו להבדיל בן שני מיני הסתוונית.
אי מציאת סתוונית טוביה, בתחנת מעלה רחבעם ובתחנות שעשינו בחתך כביש מעלה עמוס – רוג'ום א-נאקה, מרמזת גם היא על האיחור בפריחה בסתיו תשפ"ד.

==========

ההשתלמות נערכה בגשם שוטף, היום השני למערכת גשם מספר 10 אשר התרחשה ב-19.11.23: זה היה השקע המערבי המשמעותי הראשון של חורף תשפ"ד, אשר הוריד כמויות גדולות של משקעים בכל רחבי האזור הים-תיכוני (עין חרוד 105 מ"מ, הר-גילה 38

מ"מ). תחילת ההשתלמות בעמק המצלבה בירושלים קבלה אותנו במטחי גשם עזים אשר המשיכו לאורך כל רכס גוש עציון עד הצהריים. לכן, נסענו מיד לחגורת ספר המדבר ושם חיפשנו גיאופיטים פורחי סתיו וחורף מוקדם. ואכן, מצאנו את החלמונית הגדולה אך לא נמצאו סתוונית טוביה, זמזומית המדבר וכדן סגול אשר בשנים "נורמאליות" פורחים כבר עתה בחגורת הספר של מדבר יהודה.

תחנות ההשתלמות:

1. עמק המצלבה (ביקרנו בו בסוף היום).
2. חלמוניות מעלה-רחבעם.
3. כיסן, כפר התעמרה ליד אייבי הנחל.
4. תצפית למשטרת רוג'ום א-נקה.
5. גבעת המטוס (דרום ירושלים).
6. חלמוניות בית צפאפה.

עמק המצלבה – תחנה 1

בתאריך מאוחר זה של חודש נובמבר (20.11.2023) עדיין פורחות בעמק המצלבה גושים של סתוניות ירושלים שיא הפריחה בשנה רגילה חל ב 6 באוקטובר. השנה עקב איחור פריחה יוצא דופן של רוב מבשרי הסתיו, גם סתוונית ירושלים ממשיכה לפרוח עד תחילת דצמבר, תופעה יוצאת דופן! מאידך, בין הסלעים ראינו שיא פריחה של סתוונית היורה, לה פרח קטן יותר ועלים ירוקים המלווים את בסיס הפרחים. פירוט נוסף על סתוונית ירושלים ובכלל – בסיכום השתלמות עמק המצלבה בחודש אוקטובר תשפ"ד.

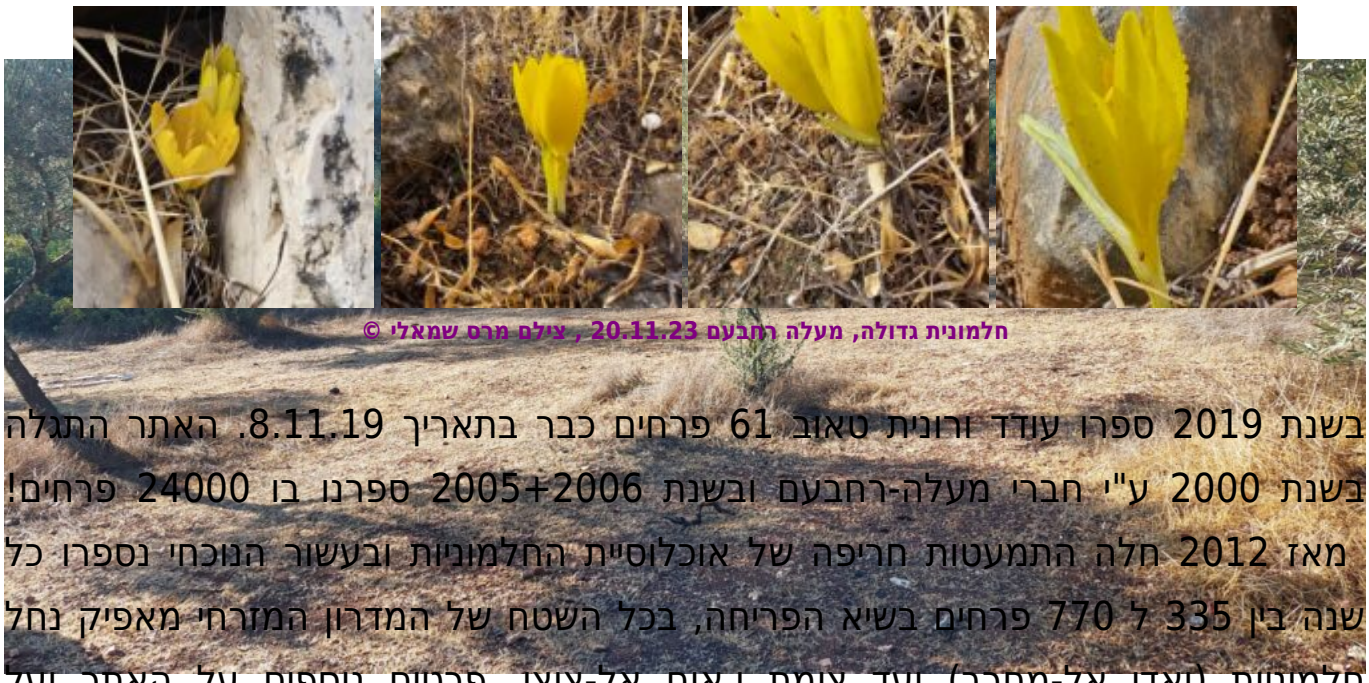

סתוונית ירושלים בעמק המצלבה. פרטים אלה פרחו בשיא פריחה בתאריך 16.10.23 וביום ההשתלמות היו סוף פריחה פרטים אחרים, צלמה כרמל טיצ'ר ©

קרחת החורש בעמק המצלבה ליד בית הבד, אשר ממנו נכחדה סתוונית ירושלים בשנת תשפ"ד. בשנים 1981-1990 הייתה במקום אוכלוסיה פורחת של עשרות גושים ונעשו עליהן מחקרים רבים בהאבקה, מיניות הפרח ותיאוריות על היחס בין גודל הפרסומת לכמות הגמול, צלמה כרמל טיצ'ר ©

חלמוניות מעלה-רחבעם – תחנה 2 (גובה: 440)

ליד מעלה רחבעם, על המדרון המזרחי נמצאה לפנים אוכלוסיית החלמונית הגדולה ה"גדולה ביותר בישראל", אך בעקבות מניעת רעיית הצאן במקום וצמיחה חזקה של דגניים חד-שנתיים (מזה שנים רבות, 1995- 2023 לפחות) התמעטה אוכלוסיית החלמוניות באופן דרסטי – וכיום (21.11.23) ספרנו בשני ריבועי המדגם (10X10 מטר) רק 3 ו-2 פרחים ובכל השטח (אפיק ושני המדרונות עד "תצפית השום") הערכנו כ-60 פרחי חלמונית פורחים.

חלמונית גדולה, מעלה רחבעם 20.11.23 , צילם מרס שמאלי ©

בשנת 2019 ספרו עודד ורונית טאוב 61 פרחים כבר בתאריך 8.11.19. האתר התגלה בשנת 2000 ע"י חברי מעלה-רחבעם ובשנת 2005+2006 ספרנו בו 24000 פרחים! מאז 2012 חלה התמעטות חריפה של אוכלוסיית החלמוניות ובעשור הנוכחי נספרו כל שנה בין 335 ל 770 פרחים בשיא הפריחה, בכל השטח של המדרון המזרחי מאפיק נחל חלמוניות (ואדי אל-מחרב) ועד צומת ו.אום אל-צוצן. פרטים נוספים על האתר ועל

הביולוגיה של החלמונית הגדולה באתר "כלנית".

חורשף הסבכה, מעלה רחבעם 20.11.23 צילם ש. כהן ©

השבלול קדמום יהודה(הטבור פתוח), מעלה רחבעם 20.11.23 ש. כהן ©

"הטובים לטיס"; חוג כלנית בסופת הגשם הגדולה 21.11.23 אבי שמידע – הרהורים על טבע רגעי נחת בהשתלמות ש. כהן ©

מאובן מצורר בגיר קשה תצורת נצר (רודיסט) מעלה רחבעם 20.11.23 ש. כהן ©

כיסן, כפר התעמרה ליד אייבי הנחל – תחנה 3 גובה: 765 מטר

קיסאן (כיסן) הוא ישוב התעמרה, שבט בדואי שקבל בשנת 1967 אישור להתיישב ולבנות בתים לאורך כביש מעלה-עמוס. לאחרונה יצאו צווי הריסה למסגד ולבתים הסמוכים לכביש אך רק בית אחד (הסמוך ביותר לכביש) נהרס.

קדד בית-הלחמי כיסן 20.11.23 ש. כהן ©

התאנה של התעמרה (נ.צ. 613283 / 221250 גובה: 761מ')

בקצה מטע מעורב של זיתים רימונים ותאנים גדלה ליד עמוד חשמל גבוה- פיקוס התאנה בגודל 2.7 מטר, צל יחידי למטייל המותש שסיים את העליה הקשה מואדי ג'יחאר(ערוגות-עילי). זוהי גם נקודת התחלה טובה למסלול טיול היורד באפיק נחל כיסאן (שם מוצע) אל הערוץ הקניוני של ערוגות-עילי ומבקר באתרי הלאורה החדשה , כבשני הסיד, מערת העיט וצחבא ושלוחת האומגה.
בסמיכות למטע מצאנו בעיקר סתוניות היורה פורחות.

חורבת כיסן, גובה: 752
במפת 1:50,000 מצוין המקום זה "אתר קדום" ובתוכו בור מים ללא שם כלשהוא. במפה הגיאולוגית מצוין באזור זה שם-גיאוגרפי "כסן" והוא נשמע דומה ל"כיסאן" – השם של כפר התעמרה הנמצא לאורך הכביש. מומלץ לשאול את המקומיים ובמיוחד את הרועה עייש מהתעמרה – מהו השם של חורבה זו, ואולי היא קשורה לחווה שסימן וחקר יזהר הירשלפד בסקר ארכיאולוגי ומסומנת במפה מצפון לכאן. במקום בו מסומנת החורבה במפת 1:50,000 מצויות שתי מערות :מחסה סלע בגודל בינוני שנוצרו מתחת שכבת נארי על תצורת נצר. קיר אבנים סגר לפחות אחת המערות ששמשה כנראה למגורי צאן. לאחרונה נעשו כאן עבודות עפר, מערה אחת נהרסה לחלוטין ובמקומה חלל מלבני.

מערות וגת קדום בחורבת כיסן, צילם אבי שמידע ©

מצפור מערת-סחבא (גובה: 695)
נקודת תצפית מהממת מעל נחל ערוגות-עילי הוא "נחל ג'יחאר". אפשר להשאיר את הרכב בצד הכביש הראשי ולצעוד לתצפית על שכבת גיר קשה (תצורת ורדים?). על הרכס שולטת חברת סירה קוצנית וקורנית מקורקפת הפורחת בתחילת יוני. שפע של חרחבינה מגובבת בין הסלעים ומעט דרדר החרחבינה. תצפית ישירה טובה למערת צחבא (ממערב) הנמצאת בשכבה מצוקית (הדייסה של הטורון?) בראש המתלול הדרומי של הנחל וכנראה תואמת את תצורת תמר בחתכי מצוקי מדבר-יהודה בואך ים-המלח.

מערת סחבא – נחל ערוגות עליון, צילמה מרס שמאלי © נחל חלמוניות(ואדי אל-מחרב) לאחר גשם, מעלה רחבעם, צלמה מרס שמאלי ©

תצפית למשטרת רוג'ום א-נקה – תחנה 4 (גובה: 504 מ')

באיזור זה אנו מוצאים מעבר מ"ערבות לענה" לצומח מדברי "דיפוזי" השולט ברמת המדבר של מדבר יהודה. כלומר, מאזור הכפר ראשיידה היתה שולטת עד במאה ה-21, על גבי גבעות קירטוניות חברת צומח נהדרת של לענת- המדבר בצפיפות של 10-30 אחוז כיסוי פני השטח. מתצפית זאת ומזרחה מחליפים את ערבות הלענה צמחי מדבר אופיניים כגון: זוגן השיח, יפרוק המדבר, מלחנית הערבות ואוכם מדברי. צמחים אלה הם בני שיח מהאזור הפיטוגיאוגרפי הסהרו-ערבי, היוצרים כאן צומח זיפוזי מדברי בצפיפות כיסוי של 3-10%. במדרונות תלולים קרטוניים מתווסף אליהם האוכם המדברי שתואר למדע מאזור זה, והוא מין תת-אנדמי לנגב ומרכז סיני. בעוד במפנה הצפוני צפיפות בני השיח היא 5-10% ומתווספים מלחית אשונה ולענת המדבר (בערוצים סדר 2 ובין סלעים) – הרי במפנה הדרומי נמצא צמחי מדבר אופיניים כמו ערטל מדברי, רכפה מגובששת, פרסטיה מצרית וחמד המדבר.

מבט אל עבר המדרגה התיכונה של מדבר יהודה מנקודת התצפית, הנוף בעיקר קירטוני מתקופת הסנון. משטרת רוגום א-נקה על הרכס, צילם ש. כהן. את התמונה השניה מימין צלמה מרס שמאלי ©

בביקורנו במקום, ב-20.11.2023 לא ראינו נביטת חד שנתיים בכלל. כלומר עד כה 9 פרקי הגשם שירדו בשדרת ההר, לא הביאו לנביטה בחגורה המדברית לש מדבר-יהודה. אולם, הגשם של סופה 10 שירד הלילה, הרטיב היטב את הקרקע ואנו מצפים לנביטת מדרונות תוך 10 הימים הקרובים; " צאו לשטח ותהנו".

גבעת המטוס (דרום ירושלים) – תחנה 5 (גובה: 796 מ')

אנדרטת דן גבעון

סגן דן (לבן) גבעון הי"ד, מטייסת האייל הנוגח, התרסק עם מטוס הפוגה מגיסטר שלו ב6.6.67 בעת שהיה במשימת הפצצת המוצבים הירדניים כאן ובגבעת הארבעה ((ממזרח למר-אליאס) וטנקים שחנו בהם. במקום המסומן הוצבה אנדרטה לזכרו. דן, איש שער העמקים, שם הוא גם קבור, נהרג בהיותו בן 21 בלבד. דצמבר 2022: האנדרטה פורקה זמנית עקב עבודות להקמת הקו הכחול של הרכבת הקלה. בסיום העבודות, האנדרטה תוקם מחדש כ-300 מטרים דרומית מהמיקום המקורי.

חלמונית גדולה אחרונה, גבעת המטוס 20.11.23, צילמה מרס שמאלי ©

חלמונית גדולה אחרונה בשטח (גובה: 779 מטר)
פרט אחרון פורח של חלמונית גדולה, אשר נשאר לפלטה מאוכלוסיית ה"ענק" של עמק "בית-צפפה", וסוף פריחתו (11 פרחים לפני שבוע, פרח בודד היום) היתה בתאריך 21.11.23 . גדל בין אבנים בשולי קיר טרסה הרוס. נשמור זכות לרון פרומקין שהראה לנו את האתר הנמצא בשולי הסלעיים של "עמק בית צפפה" אשר לפנים גדלו ופרחו בו מאות רבות של חלמונית גדולה (בשנת 1981 נספרו 1230 פרחים).

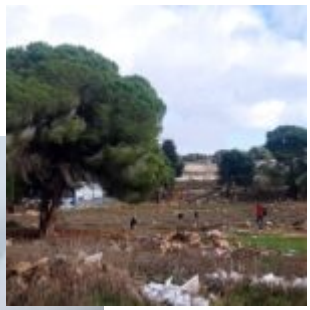
מיש דרומי
גובה: 781 מטר
צמוד למבנים העתיקים. כ-300 מטר צפונית מערבית למיש הדרומי בצומת שדרות שמטאל מאיר בואכה הר חומה.

מיש דרומי: צפ' -מז' לגבעת המטוס 20.11.23, צילם ש. כהן ©

חלמוניות בית צפאפה תחנה – 6 (גובה: 767 מ')

כאן, בעמקון נטוש שבין בית-צפאפה למוסדות איתרי, גדלה האוכלוסיה הגדולה ביותר של חלמונית גדולה בעיר ירושלים(אתר דומה בגבעת בית-הכרם נכחד בשנת 1979). בשנים 1981-1987 הוקף האתר בגדר תיל והתבצעה בו ספירת פרחים ושמירה מתמדת(בזמן הפריחה) על ידי מרכז רתם לפרחי ישראל וביו"ס שדה הר-גילה. נספרו בו בשיא 1230 פרחים ובמקום המסומן היה שיא צפיפות הבצלים (נמצא בין סלעי גיר קשה בעמק אדמה טרה-רוסה כבדה המתאים לפריחת **סתוונית ירושלים** ולא של חלמונית!?). מספר הבצלים והפרחים ירד ופחת עם השנים (מאמצים נרפים של עירית י-ם להקים במקום גן עירוני נכשלו...) ובשנת 2023 נספרו באתר שבע בצלים אשר נשאו 19 פרחים. מעניין כי בשנים האחרונות החלמוניות גדלו ופרחו בין שיחי ה**סירה הקוצנית** באדמה כבדה – זה לא בית-גידולם האופייני.

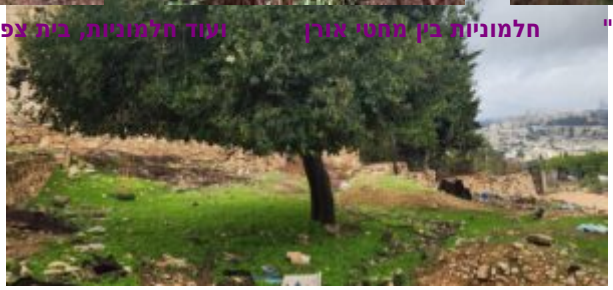
אורן הצנובר ו"משלחת החיפושים"

חלמוניות בין מחטי אורן

יעוד חלמוניות, בית צפאפה 20.11.23, צילם ש. כהן ©

חלמוניות בית צפאפא 20.11.23, צילם ש. כהן ©

קצת הסטוריית מעקב בחלקה זאת:

סביב עץ **אורן הצנובר** מקבץ יפה של כרכום חורפי בפריחה.

ב-7 נוב' 17 נצפו כאן 5 גושי חלמוניות בשיא הפריחה. ב-15 בנובמבר 2018 נמצאו כמה מקבצים יפים של סתווניות וחלמוניות (ממערב לעץ), וגם שני כרכומים. ילדי בית הספר בבית צפאפה סידרו קצת אבנים סביב המקבצים כדי לשמור עליהם. גם ב-14.11.20. 4.11.21 – מספר מקבצי סתונית ירושלים בפריחה(כעשרה). כ-5 מקבצי חלמוניות בפריחה. 24.10.22- סתונית ירושלים ראשונה. חלמוניות טרם הציצה, ו 27.10.23 – לא נצפו עדין סתווניות וחלמוניות, 10.11.23- נצפו 6 פרטים, 20.11.23-נצפו כ-15 פרטים חלקם שלא הציצו שבוע קודם לכן.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: שמידע א דונוביץ ר כהן ש ושמאלי מ 2023 סיכום השתלמות כלנית אזור ירושלים, פריחת החלמוניות והגשם הגדול, 23.11.2023, כתב-עת "כלנית",מספר 9.

==========